

SEXTIL PUȘCARIU ȘI DIALECTOLOGIA*

Locul dialectologiei în opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu poate fi stabilit numai după parcurgerea integrală a scrierilor lui. Materialul este utilizat, de cele mai multe ori, în scopul elucidării unor probleme de istorie a limbii — fără ca aceasta să constituie unica modalitate de interpretare a lui.

Bibliografia scrierilor lui Sextil Pușcariu oferă cercetătorului preocupat de tema „Pușcariu — dialectolog” un număr surprinzător de mic de titluri. Exceptând scrierile de popularizare¹, lista se reduce la *Der Dialekt des oberen Olthales*², *Hărțile graiului*³, *Le parler de Transylvanie*⁴, *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie*⁵, *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*⁶, *Der rumänische Sprachatlas*⁷, cărora li se adaugă prefetele la primul volum din ALR I⁸ și ALR II⁹. Dintre cele două lucrări monumentale, citate, de obicei, la loc de frunte în contextul activității dialectologice a savantului clujean, una — *Studii istroromâne* — este scrisă „în colaborare”¹⁰, iar la cealaltă — *Atlasul lingvistic român* — directorul Muzeului limbii române a fost, după propria sa mărturisire, „inițiator, animator și sfătuitor”¹¹, nu autor.

A pune chestiunea în felul acesta înseamnă însă a comite un anacronism: compartimentarea severă a ramurilor lingvisticii și specializarea

* Comunicare ținută la sedința omagială a Societății române de lingvistică romanică, din 28 ianuarie 1977.

¹ Chestionarul Muzeului limbii române, în „România nouă” III(1926), nr. 114, p. 2; *Limba română și graiul din Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928*, vol. II, București, 1929, p. 1141—1148; *Românii din Istria*, în „Cele trei Crișuri” XII(1930), p. 5—7; *Ardelenismele în limba noastră*, în „Drumul nou” I(1931), 35, p. 1—2; „Germanismele” în *limba română din Ardeal*, în „Drumul nou” I(1931), 37, p. 1—2; *Deosebirii de grai*, în „Drumul nou” I(1931), 41, p. 1.

² În *Fünfter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1898, p. 158—191.

³ În „Tara Bisericii” V(1933), p. 112—121.

⁴ În „Revue de Transylvanie” I(1935), p. 145—152.

⁵ În „Revue de Transylvanie” II(1936), I, p. 1—12.

⁶ În „Revista Fundațiilor regale” IV(1937), 5, p. 296—323; versiunea franceză în *La Transylvanie*, vol. II, 1938, p. 37—69.

⁷ În „Archiv für vergleichende Phonetik” II(1938), 2, p. 107—118.

⁸ *Atlasul lingvistic român*, publicat... de Muzeul limbii române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I de Sever Pop, Cluj, 1938, p. 7—14.

⁹ *Atlasul lingvistic român*, publicat... de Muzeul limbii române sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea II de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig, 1940, p. III—IV.

¹⁰ *Studii istroromâne* de Sextil Pușcariu, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. Vol. I. *Texte*, în „Analele Academiei române”, seria II, tom XXVIII, Memoriile secțiunii literare, 1906, p. 117—182. Vol. II. *Introducere. Gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926. Vol. III. *Bibliografie critică. Listele lui Bartoli. Texte inedite. Note. Glosare*, București, 1929.

¹¹ ALR I/I, p. 13.

extremă a cercetătorilor¹² datează dintr-o epocă mai nouă decît aceea ilustrată de filologul Sextil Pușcariu¹³. De aceea, am renunțat la încercarea de a-l căuta pe dialectologul Pușcariu, oprindu-mă asupra locului pe care dialectologia îl ocupă în concepția sa despre limbă și despre cercetarea ei.

Pentru definirea acestei poziții este, însă, necesară parcurgerea întregii opere lingvistice a autorului *Limbii române*. Căci prima constatare care se impune este tocmai permanența interesului manifestat de Sextil Pușcariu pentru formele și fenomenele lingvistice dialectale. Interesul acesta veșnic trează s-a manifestat atît în direcția culegerii materialului, cit și în aceea a publicării și, mai ales, a interpretării lui.

Întîia parte a acestei afirmații are, poate, nevoie de o precizare, căci — cu excepția anchetei de pe valea Oltului, realizată din îndemnul și după metoda lui Weigand — cel ce înscrisa ca prim punct în programul Muzeului limbii române „strîngerea și prelucrarea științifică a materialului lexical al limbii române din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români”¹⁴ n-a făcut niciodată „muncă de teren”, în sensul modern al termenului. Cu toate acestea, convingerea că numai materialul cules la fața locului oferă garanția autenticității¹⁵ s-a cristalizat și din experiența personală — căci Pușcariu s-a considerat, în tot cursul vieții sale, fără vacanțe și fără repaus duminical, „pe teren”. În buzunarul hainei sau al cămășii de excursie purta întotdeauna un fel de tabacheră mică, în care ținea un creionas și cîteva fișe. Pe ele însemna acele „nenumărate cazuri interesante pe lingă care [vorbitorul obișnuit] trece zilnic fără să le observe”¹⁶ și care aveau să constituie exemplele atît de sugestive ale expunerilor sale. După cum era de așteptat, recolta cea mai bogată de observații directe i-au oferit-o Brașovul și Branul (Brănenii apar citați încă din lucrarea de doctorat, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*¹⁷, ceea ce îndreptățește afirmația din LR II, p. 342: „În satul Bran, unde urmăresc de o jumătate de veac graiul local...”). Prilej pentru o „anchetă dialectală” îi putea oferi însă și o călătorie cu trenul¹⁸, o zi ploioasă în timpul unor manevre militare¹⁹, sau o ședință la Academie²⁰.

Dacă, pentru cercetările proprii, Pușcariu a preferat metoda observației directe, contribuția lui în domeniul metodologiei anchetei dialectale a fost substanțială. Adept entuziast al geografiei lingvistice (deși, ca student la Paris, n-a urmat cursurile lui Gilliéron²¹), valorificînd experiența autorilor AIS, conducătorul Muzeului limbii române a pregătit îndelung și a dezbătut public modalitatea cea mai potrivită de adunare a materialului

¹² Cf. DEN s.v. *dialectolog*: „Specialist în dialectologie”.

¹³ Care, în 1911, definea, în DA, filologia ca „studiul științific al limbilor și literaturilor”.

¹⁴ DR I(1920), p. 3.

¹⁵ Cf. DR VI(1931), p. 506—507.

¹⁶ LR I, p. 10.

¹⁷ Leipzig, 1899, p. 5—6.

¹⁸ DR VII(1933), p. 44; cf. LR I, p. 27.

¹⁹ „Profitînd de șederea noastră silită, m-am dus în șură, unde vedeam pe țaran și pe fiul său îmblătînd bucatele, ca să le studiez dialectul”, DR IV(1926), p. 1341; cf. LR I, p. 159—160.

²⁰ LR II, p. 248.

²¹ Cf. *Călătore pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895—1906)*, București, 1968, p. 164: „În loc să ascult cursurile lui Gilliéron, care tocmai atunci punea temeliile geografiei lingvistice, [...] făceam conferințe despre sunetele limbii române”.

dialectal²². Considerind *Atlasul lingvistic* „o comoară de informații pentru cel ce știe să-l utilizeze și un izvor nesecat de probleme nouă”²³, autorul celor trei volume de *Studii istroromâne* a subliniat, în repetate rânduri, faptul că „atlasul lingvistic nu poate fi și nu vrea să înlocuiască Dicționarul și studiile aprofundate dialectale”²⁴.

În legătură cu monografia sa asupra dialectului din Istria, autorul îi mărturisea lui Ion Bianu, într-o scrisoare din 22.11.1905: „Lucrarea aceasta mai are și alt scop: să devină o lucrare model pentru cei ce, fără a fi urmat cursuri sistematice de filologie, vor voi să scrie monografii dialectale. Voi căuta să studiez dialectul din toate punctele de vedere, așa că mai ales în privința metodică să iasă o lucrare bună”²⁵.

Soluția adoptată de tânărul docent Pușcariu în controversata chestiune a anchetatorului localnic sau străin de localitate pare a fi fost dictată, în egală măsură, de situația de fapt (dificultatea de a se deplasa însuși în Istria) și de considerente metodologice (asigurarea autenticității materialului). Cunoscându-l pe Alois Belulovici, venit să studieze filologia la Viena, profesorul îl familiarizează cu transcrierea fonetică „înainte chiar de a fi învățat dialectul dacoromân. Astfel pregătit, s-a întors peste două luni acasă și, după vacanțele Crăciunului 1904, s-a înapoiat cu un teanc întreg de manuscrise [...]. Trebuie deci să accentuez că în textele pe care le dau nu poate fi vorba nici de cea mai mică influență dacoromână”²⁶.

Interesul cu care inițiatorul *Atlasului lingvistic român* urmărea chestiunile de dialectologie se manifestă din plin în discuțiile purtate *Pe marginea cărților*, în DR IV–IX, precum și în numeroase recenzii publicate în aceeași revistă. Cu excepția primei părți din lunga cronică dedicată *Atlasului*²⁷ — enumerare de particularități dialectale, menită să atragă atenția cercetătorilor asupra bogăției de material cuprinsă în hărți — contribuțiile amintite cuprind, toate, *interpretări* ale faptelor dialectale.

Căci specificul aportului lui Sextil Pușcariu la dialectologia românească îl constituie, după părerea mea, utilizarea datelor geografiei lingvistice pentru interpretarea chestiunilor de fonologie și de istorie a limbii, arta de a invoca exemplul cel mai adecvat, precis localizat în timp și în spațiu, pentru susținerea unei idei — cu un cuvânt, capacitatea de

²² Vezi istoricul chestiunii și bibliografia (selectivă) la P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL XIX(1974), 1, p. 28–31.

²³ DR IX(1938), p. 406.

²⁴ ALR I/I, p. 11; cf. DR VI(1931), p. 504.

²⁵ *Serisori către Ioan Bianu*, ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. III, București, 1976, p. 411.

²⁶ *Studii istroromâne*, I, p. 2; cf. *Călare pe două veacuri*, p. 333–334; *Serisori către Ioan Bianu*, III, p. 405.

Contribuția lui Belulovici s-a limitat, de altfel, la culegerea acestui material și la traducerea lui. „Celelalte două volume, la care voia să colaboreze și el, apărură fără ajutorul lui, căci plecând din Viena, n-am mai lucrat împreună. Mult mai târziu, când am ajuns să le scriu, Belulovici nu mai era în stare să-mi fie colaborator, căci săracul înnebunise” (*Călare pe două veacuri*, p. 334). Nici proiectul de colaborare cu celălalt coautor, Arthur Byhan, colegul de studii de la Leipzig, nu s-a realizat. „Deși pe coperta *Studiilor istroromâne* figurează și numele lui ca autor, cartea am scris-o până la urmă fără ajutorul lui” (idem, p. 44). Reies prin urmare că, dacă facem abstracție de „listele lui Bartoli”, publicate în volumul al treilea, această lucrare fundamentală a dialectologiei românești a fost scrisă în întregime de Pușcariu, și nu „în colaborare”, cum este de obicei citată.

²⁷ DR IX(1938), p. 403–422.

a integra particularul generalului. „Și aici depășiți cu mult limitele unei monografii dialectale”, îi scria Karl Jaberg, la 5.12.1927, după citirea volumului al doilea al *Studiilor istroromâne*, „căci aduceți contribuții importante la istoria limbii române în general, precum și la cunoștințele noastre principiale”.

Examinând opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu în ansamblul ei, am distins patru modalități de integrare — de utilizare și de interpretare — a datelor dialectologiei:

1° Faptul dialectal ilustrează fenomenul lingvistic aflat în atenția cercetătorului; cu ajutorul lui, romanistul precizează „specificul românesc”, preocupare permanentă a autorului *Limbii române*²⁸. Caracteristică, în acest sens, este descrierea sunetelor limbii noastre și a combinațiilor lor, întreprinsă în primul capitol, *Fonetica*, al volumului *Rostirea*.

2° Dialectologia și geografia lingvistică sînt puse în slujba istoriei limbii. Aceasta este, poate, atitudinea cea mai consecventă — deci cea mai caracteristică — a lui Pușcariu în chestiunea pe care o discutăm. În 1910, întreprinde reconstruirea românei comune — a străromânei, cum o numește el, adoptînd termenul prin care D. Onciul a redat germanul *Urrumänisch*²⁹ — prin compararea celor patru dialecte românești. În 1925, deși scopul principal al studiului despre istroromână este „o descriere cât mai precisă a dialectului”³⁰, descriere pe care o concepe critică, sistematică și comparativă (în raport cu dacoromâna), de îndată ce trece la caracterizarea dialectului, autorul consacră numeroase pagini³¹ istoriei „românilor apuseni” și românei comune. Odată cu elaborarea primelor hărți ale ALR, fonetisme dialectale sau termeni regionali sînt citați pentru elucidarea momentului (și a modului) de pătrundere a elementelor slave³², pentru demonstrarea caracterului arhaic al dacoromânei în raport cu celelalte dialecte³³, pentru stabilirea unor etimologii³⁴, sau pentru ilustrarea fenomenului de regresivitate (= revenire la un stadiu de limbă anterior, prin renunțarea la o inovație cu circulație teritorială limitată)³⁵.

Abia în ultima sa lucrare, *Rostirea*, Pușcariu situează cele două discipline pe picior de egalitate: „Lingvistica istorică și cea spațială”, spune el, „se întregesc una pe alta, dîndu-ne astfel posibilitatea să rectificăm cunoștințele agonisite în mod unilateral sau să explicăm ceea ce rămînea obscur și nelămurit cît timp priveam lucrurile numai în evoluția, nu și în răspîndirea lor, sau invers”³⁶.

Întregul subcapitol intitulat *Evoluție și răspîndire* (p. 309—345) este revelator pentru acest mod de a gândi (vezi, de exemplu, interpretarea „insulelor lingvistice”, p. 314—316). Deosebit de interesantă, în acest sens, mi se pare încercarea de a corela „lipsa de simetrie” în evoluția

²⁸ Cf. LR I, p. 11.

²⁹ Cf. DR VI(1931), p. 484.

³⁰ *Studii istroromâne*, II, p. VI.

³¹ Vezi p. 273—315 și, mai ales, 344—366.

³² DR VIII(1935), p. 350 și urm.

³³ Idem, p. 320 și urm.; cf. LR I, p. 248—250, 345—350.

³⁴ Cf. DR IX(1938), p. 441—442; *Biata cumătră e departe*, în „Langue et littérature” II(1941), 1—2, p. 5—19.

³⁵ LR II, p. 333—335.

³⁶ LR II, p. 310.

istorică a vocalelor accentuate în poziție nazală (*o* față de *a* și *e*) cu „lipsa de simetrie” a realizării regionale a africatelor (*tʃ* general păstrat, față de *č*, *g* și *đ* reduse, în arii de dimensiuni variate, la fricative) ³⁷.

3° Ca un corolar al întrepătrunderii dialectologiei cu istoria limbii, apare utilizarea datelor geografiei lingvistice pentru descifrarea istoriei nescrise a poporului român. Schițate încă din 1910, imbogățite — și triate — neconținut, argumentele lingvistice ale continuității populației romanizate pe ambele maluri ale Dunării au fost magistral expuse în cele două volume de sinteză, *Limba română*. Demonstrația se bazează pe principiile „lingvisticii spațiale” (ale neolingvisticii), utilizate cu prudență și spirit critic. Dacă reluarea acestei demonstrații nu-și are locul aici, evocarea unuia din ecurile stîrnite de ea în lumea romanistilor poate fi edificatoare: hărțile ALR, scrie K. Jaberg ³⁸, „fac să apară ca absolut exclusă deromanizarea totală a Daciei în urma cunoscutului edict al lui Aurelian. Hărțile publicate și comentate de Pușcariu în 1936 și 1938 sînt grăitoare”.

Este interesant de notat că, discutînd chestiunea locului de formare a limbii române — strîns legată de aceea a continuității —, Pușcariu coroborează informațiile lingvistice cu cele istorice, arheologice, etnografice și demografice, cu toponimia și antroponimia, realizînd o cercetare interdisciplinară *avant la lettre*.

4° Interpretările date de S. Pușcariu materialului dialectal nu reflectă însă toate un punct de vedere diacronic. Dialectologul modern, cantonat în limitele specialității sale sau orientat — cum se întîmplă tot mai des — mai mult spre sociolingvistică decît spre istoria limbii, va găsi, în paginile *Studiilor istroromâne*, ale *Limbii române* sau ale comentariilor *Pe marginea cărților*, numeroase puncte de vedere teoretice referitoare la disciplina sa. Unele sînt dezvoltate pe larg, altele abia schițate, invitînd la meditație. Menționez cîteva dintre ele:

- caracterizarea și compararea celor 4 dialecte românești ³⁹;
- schiță de împărțire dialectală a dacoromânei, cu privire specială asupra Transilvaniei ⁴⁰;
- rolul substratului și al adstratului în constituirea diviziunilor dialectale ⁴¹;
- distincția, importantă pentru interpretarea istorică, dintre migrația unei inovații lingvistice — prin contactul de la om la om — și migrația purtătorilor ei ⁴²;
- distincția dintre *limba comună* și o *limbă unitară*, nediferențiată dialectal (cu referire specială la străromână) ⁴³;
- legătura dintre numărul vorbitorilor unui idiom și probabilitatea de apariție a unei *koiné*; altfel spus, interpretarea relației variație vs. unitate lingvistică prin prisma demografiei ⁴⁴;

³⁷ LR II, p. 339–341.

³⁸ „Vox Romanica” V(1940), p. 75, apud. LR I, p. 329.

³⁹ *Studii istroromâne*, II, p. 316–330, 338–342; LR I, p. 214–243.

⁴⁰ LR II, p. 323–324.

⁴¹ *Studii istroromâne*, II, p. 363–364.

⁴² LR I, p. 320–321; LR II, p. 343.

⁴³ DR VI(1931), p. 484.

⁴⁴ *Studii istroromâne*, II, p. 274.

- explicarea neconcordanțelor isofonelor, pentru același fenomen, dar în cuvinte diferite⁴⁵;
- clasificarea tipurilor de arii dialectale, după forma și poziția lor⁴⁶;
- problema regionalismelor culte (latinisme și germanisme în Transilvania, grecisme și franțuzisme în Țara veche)⁴⁷;
- adaptarea la interlocutor⁴⁸;
- ierarhizarea socială a pronunțărilor dialectale⁴⁹;
- valoarea estetică a elementelor (pronunțărilor) dialectale⁵⁰.

Imensul material factic, concentrat în lucrarea de sinteză a unui din cei mai buni cunoscători ai limbii sale, obligă pe cercetătorul de azi să răsfoiască volumele *Limbii române* ori de câte ori are impresia că a „descoperit” ceva. Cu inima strânsă — sau cu bucuria confirmării — va constata, de cele mai multe ori, că „noutatea” sa a fost cel puțin semnalată (sau presupusă).

În încheiere, o ultimă observație: desigur, nu toate interpretările date de Sextil Pușcariu materialului dialectal — și materialului lingvistic în genere — au rezistat, în timp, examenului critic sprijinit pe perfecționarea firească a metodelor și a cunoștințelor în lingvistică. Dar savantul conștient că „farmecul cercetării științifice nu-l dă aflarea, ci căutarea luminei”⁵¹ și-a păstrat neștirbită convingerea exprimată, în tinerețe, într-o scrisoare către Ion Bianu⁵²: oamenii „cari n-au îndrăzneala greșelii (...) îmi pare că nu pot produce niciodată lucruri mari”.

ABREVIERI

- LR I Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, București, 1976.
 LR II Sextil Pușcariu, *Limba română. II. Rostirea*, București, 1959.

Sextil Pușcariu et la dialectologie

(Résumé)

Pour définir la place que la dialectologie détient parmi les préoccupations de S. Pușcariu, il ne suffit pas d'examiner ceux de ses travaux dont le titre renvoie à l'étude des dialectes et des patois roumains. Ce n'est qu'en parcourant l'œuvre de Pușcariu dans son ensemble qu'on remarquera la permanence de l'intérêt que l'auteur portait aux faits dialectaux.

⁴⁵ LR II, p. 336—337.

⁴⁶ LR II, p. 327—333.

⁴⁷ *Contribuția Transilvaniei...*, p. 323; LR I, p. 408, 410—415.

⁴⁸ DR IV(1926), p. 1376; cf. LR I, p. 351.

⁴⁹ LR II, p. 324 și urm.

⁵⁰ LR II, p. 230—231.

⁵¹ LR I, p. 3.

⁵² *Scrișori către Ioan Bianu*, III, p. 441.

Ceux-ci servent à illustrer la description phonétique du roumain ou les essais phonologiques de l'auteur; ils constituent le matériel à partir duquel Pușcariu entreprend l'étude historique de sa langue — qu'il s'agisse d'une simple étymologie ou de la reconstruction du roumain primitif. Ce sont toujours les faits dialectaux qui étayent ses hypothèses sur le lien de constitution du peuple roumain et qui confirment la permanence historique de celui-ci dans l'espace carpatho-danubien.

Vers la fin de sa carrière scientifique, Pușcariu se détache de ce point de vue historique, s'attaquant aux questions méthodologiques ou théoriques de la dialectologie, notamment de la géographie linguistique.

Januarie 1977

*Institutul de cercetări etnolinguistice și
dialectologice
București, Nikos Belotiannis 25*